

Duurzaam de boer op

Relaties tussen agrotourisme, natuur, milieu en landschap

H.P.D. Lahaye

N.J. Oerlemans

J. van Miltenburg

J.A.W.A. Reus

Centrum voor Landbouw en Milieu

Utrecht, april 2000

CLM 460 - 2000

Dit rapport beschrijft de relatie tussen agrotourisme, natuur, milieu en landschap op basis van een verkennende studie in twee regio's. Het rapport bevat tevens aanbevelingen voor een meer duurzame ontwikkeling van plattelandstourisme en geeft aan wat de rol van de verschillende betrokken partijen hierin zou moeten zijn.

agrotourisme / plattelandstourisme / milieu / natuur / landschap

ISBN: 90-5634-125-1

Voorwoord

Duurzame ontwikkeling van plattelandstoerisme is één van de onderwerpen uit de Beleidsagenda Milieu, Toerisme en Recreatie. Deze beleidsagenda is een gezamenlijk initiatief van vijf ministeries, elf organisaties uit de toeristisch-recreatieve sector en het Interprovinciaal Overleg (IPO).

Het ministerie van VROM is trekker van dit deelonderwerp uit de beleidsagenda.

VROM is vooral benieuwd naar het antwoord op de vraag in welke mate toerisme en recreatie op het platteland duurzame, alternatieve economische dragers kunnen zijn, c.q. een positieve bijdrage kunnen leveren aan milieu, natuur en economie.

Om meer zicht te krijgen op de potenties die plattelandstoerisme in dit opzicht heeft, maar ook met een open oog voor eventuele negatieve gevolgen voor natuur en milieu, heeft VROM opdracht verleend aan het Centrum voor Landbouw en Milieu (CLM) voor een verkennend onderzoek. De resultaten van het onderzoek zijn in dit rapport opgenomen.

In het onderzoek is ingezoomd op agrotourisme als specifiek onderdeel van plattelandstoerisme. Enerzijds om het onderzoek niet te breed te maken. Anderzijds in de vooronderstelling dat met name agrotourisme een belangrijke functie kan hebben in het streven naar een goede kwaliteit van de leefomgeving van het landelijk gebied in het algemeen en naar de aantrekkelijkheid van die omgeving voor toerisme en recreatie in het bijzonder.

Met het onderzoek wil VROM bouwstenen aanleveren voor overheden en de toeristische sector om - met name onder de vlag van bestaande beleidskaders zoals plattelandsvernieuwing en geïntegreerd gebiedsgericht beleid - de potenties die plattelandstoerisme heeft, optimaal te kunnen benutten en om ontwikkelingen op dit terrein in de gewenste richting te sturen.

Tony Balnikker,
opdrachtcoördinator VROM

Inhoud

	Voorwoord	
	Inhoud	
	Samenvatting	
1	Inleiding	1
2	Theoretische verkenning	3
	2.1Wat is agrotourisme?	3
	2.2Positieve effecten op natuur, milieu en landschap	4
	2.3Negatieve effecten op natuur, milieu en landschap	5
3	Ervaringen in de praktijk	7
	3.1Aanpak	7
	3.2Wat verstaan agrariërs onder agrotourisme?	8
	3.3Motieven om te kiezen voor agrotourisme	9
	3.4Effecten van agrotourisme op natuur, milieu en landschap	11
	3.5Verbetering van de relatie tussen stad en platteland	15
	3.6Samenwerking en ondersteuning	16
	3.7Conclusies	17
4	Een duurzame ontwikkeling van plattelandstourisme	21
	4.1Sturing gewenst	21
	4.2Hoe kan sturing plaatsvinden?	22
5	Conclusies en aanbevelingen	25
	Bronnen	29
	Bijlage 1 Beknopte beschrijving onderzoeksgebieden	31
	Bijlage 2 Personen en organisaties	33

Samenvatting

Kamperen bij de boer, fiets- en wandelarrangementen op het platteland, poldersport, een kinderfeestje op de boerderij of het gebruik van een biologisch lunch in de boerenkeuken - het zijn allemaal vormen van agrotourisme waarvan burgers gebruik kunnen maken. En het mes snijdt aan twee kanten: boeren en boerinnen zien in agrotourisme een kans hun inkomen te versterken en het imago van het boerenbedrijf op te poetsen. Bovendien is er het sociale motief. "We vinden het leuk om met mensen om te gaan en de burger aan de keukentafel te hebben", verwoordt een boeren-echtpaar zijn beweegredenen.

Agrotourisme en agrarisch natuur- en landschapsbeheer versterken elkaar, maar de bijdrage van agrotourisme aan het realiseren van milieuwinst is beperkt. Voor de meeste bedrijven is agrotourisme economisch gezien bijzaak.

Agrotourisme kan een belangrijke bijdrage leveren aan de kwaliteit van het landelijk gebied, mits aan enkele randvoorwaarden is voldaan. Zo dient de ontwikkeling van agrotourisme in samenhang te worden gezien met de ontwikkeling van andere vormen van plattelandstourisme. Betrokken partijen in een regio, zoals gemeenten, agrariërs, horeca- en recreatieondernemers, moeten meer samenwerken om het aanbod van activiteiten beter op elkaar af te stemmen.

Ook moeten regionale partijen de ontwikkeling van plattelandstourisme (inclusief agrotourisme) zodanig sturen dat de kwaliteit van het landelijk gebied behouden blijft of wordt versterkt. En op nationaal niveau is meer samenwerking noodzakelijk tussen organisaties op het gebied van plattelandstourisme, zodat vermarkting en promotie, belangenbehartiging en kwaliteitsbeleid gezamenlijk ter hand kunnen worden genomen.

De overheid moet de duurzame ontwikkeling van plattelandstourisme integraal onderdeel maken van het gebiedsgerichte beleid en samen met partijen in een regio afspraken maken over behoud en versterking van de kwaliteit van het landelijk gebied.

Dit zijn de belangrijkste **conclusies** van het rapport *Duurzaam de boer op - Relaties tussen agrotourisme, natuur, milieu en landschap* van het Centrum voor Landbouw en Milieu. Het rapport is geschreven in opdracht van het ministerie van VROM. Het belangrijkste doel was na te gaan in welk opzicht agrotourisme kan bijdragen aan het realiseren van winst voor natuur, milieu en landschap. Deze vraag kwam voort uit de *Beleidsagenda Milieu, Toerisme en Recreatie* uit 1998.

Agrotourisme vormt een specifiek onderdeel van het veel bredere plattelandstourisme en kan gedefinieerd worden als: alle kleinschalige vormen van recreatie en toerisme in het landelijk gebied waarbij een directe relatie is met het agrarische gebied, agrarische producten of bedrijven.

In **twee gebieden**, namelijk Alblasserwaard/Vijfheerenlanden en het gebied rond de Loonse en Drunense Duinen, zijn verschillende agrariërs, beleidsambtenaren en medewerkers van natuur- en milieuorganisaties geïnterviewd. De conclusies uit de interviews zijn in een werkbijeenkomst voorgelegd aan organisaties en personen die in Nederland betrokken zijn bij agrotourisme. Tijdens deze werkbijeenkomst is ook besproken aan welke voorwaarden een duurzame ontwikkeling van agrotourisme moet voldoen.

Uit de interviews blijkt dat agrariërs die activiteiten ontplooiën op het gebied van agrotourisme, veel aandacht besteden aan de **zichtbare uitstraling** van hun bedrijf en vaak maatregelen nemen om de aantrekkelijkheid van hun bedrijf te vergroten. Zij

beseffen dat een aantrekkelijk landschap een voorwaarde is voor het succes van agrotourisme.

Daarentegen nemen agrariërs nauwelijks extra **milieumaatregelen** op het gebied van bijvoorbeeld bestrijdingsmiddelen of mineralenmanagement vanwege het feit dat ze aan agrotourisme doen. Wel zorgen ze ervoor dat er op hun bedrijf zo min mogelijk zichtbare milieuvervuilende activiteiten plaatsvinden. De meeste geïnterviewde agrariërs hadden overigens al veel milieumaatregelen genomen.

Indirect hebben agrotouristische activiteiten wel invloed op het agrarische bedrijf.

Agrariërs zijn zich meer bewust van milieuaspecten omdat zij zich realiseren dat zij zich moeten kunnen verantwoorden tegenover kritische consumenten.

De negatieve effecten van agrotourisme op natuur en milieu worden door overheid en natuur- en milieuorganisaties niet als bedreigend ervaren, omdat het veelal om kleinschalige activiteiten gaat. Sommige geïnterviewden zien juist een positief effect van agrotourisme: toeristen verblijven langer in het agrarische gebied en oefenen daardoor minder druk uit op nabijliggende kwetsbare natuurgebieden.

De toenemende mobiliteit (autoverkeer) zien betrokken organisaties als de grootste bedreiging in de toekomst, vanwege de daarmee gepaard gaande geluidsoverlast en andere vormen van verstoring.

Agrotourisme is voor de meeste betrokken bedrijven een **neventak**. Een klein aantal bedrijven ziet agrotourisme als een economisch alternatief voor intensivering van de bedrijfsvoering of voor schaalvergroting. Geïnterviewden geven aan dat de markt op dit moment slechts aan enkele bedrijven ruimte biedt voor het halen van een substantieel deel van hun inkomen uit agrotourisme. Wel geven sommigen aan dat door meer samenwerking de economische potentie van agrotouristische activiteiten kan worden vergroot.

Als belangrijk voordeel van agrotourisme noemen agrariërs dat het begrip bij de consument voor de boerenpraktijk toeneemt en dat er een directer contact is tussen consument en producent. Hierdoor kan agrotourisme bijdragen aan de verbetering van de relatie tussen stad en platteland.

Uit bovenstaande conclusies blijkt dat agrotourisme een bijdrage kan leveren aan de verbetering van de kwaliteit van het landelijk gebied, mits het in samenhang wordt gezien met andere vormen van plattelandstourisme.

Voor een duurzame ontwikkeling van plattelandstourisme is echter op enkele punten wel **sturing** gewenst. Binnen regio's is een betere afstemming nodig van het aanbod van toeristische activiteiten om de economische potenties van toerisme in het landelijk gebied zo goed mogelijk te benutten. Ook moeten de aangeboden toeristische activiteiten van goede kwaliteit zijn en inspelen op de wensen van de consument.

Verder moeten activiteiten op het gebied van plattelandstourisme in dienst staan van het behoud en de verbetering van de kwaliteit van het landelijk gebied. Activiteiten mogen deze kwaliteit in elk geval niet schaden. Ook dienen de toegankelijkheid en de recreatieve infrastructuur (bijvoorbeeld fiets- en wandelpaden) in het landelijk gebied te worden verbeterd, zodat recreatieve mogelijkheden toenemen.

Ten slotte dienen de negatieve effecten van mobiliteit te worden verminderd door het ontwikkelen van alternatief vervoer van en naar het gebied (bijvoorbeeld aansluitend vervoer op openbaar vervoer) en het stimuleren van minder vervuilende wijzen van transport binnen het gebied (bijvoorbeeld fietsen en wandelen).

Duurzame ontwikkeling van toerisme in het landelijk gebied kan op de volgende manieren worden gestimuleerd. Meer **samenwerking** op nationaal niveau tussen organisaties op het gebied van plattelandstourisme, zoals de RECRON, ANWB, VeKaBo, Stichting Boerderijtoerisme, etc. Hierdoor kunnen gezamenlijk eisen worden gesteld aan de kwaliteit (bijvoorbeeld in de vorm van een keurmerk), kunnen

vermarkting en promotie gezamenlijk ter hand worden genomen en kan de belangenbehartiging richting de overheid krachtiger worden.

Ook is meer samenwerking op regionaal niveau nodig tussen partijen die actief zijn op het gebied van plattelandstoerisme, zoals agrariërs, horeca- en recreatieondernemers. Hierdoor kan het aanbod diverser worden, activiteiten beter op elkaar worden afgestemd en de toegankelijkheid en kwaliteit van het gebied worden verbeterd.

Regionale netwerken en samenwerkingsverbanden kunnen hierbij een belangrijke rol spelen.

Ten slotte moet de **overheid** de duurzame ontwikkeling van plattelandstoerisme integraal onderdeel maken van het gebiedsgerichte beleid en samen met partijen in een regio afspraken maken over behoud en versterking van de kwaliteit van het landelijk gebied. De overheid moet vooral de benodigde sturing ter hand nemen op het gebied van ruimtelijke kwaliteit van het gebied (natuur en landschap), toegankelijkheid van het landelijk gebied en beperking van de negatieve gevolgen van mobiliteit. Een duidelijke visie van de overheid (provincies, gemeenten) op de rol van plattelandstoerisme in een gebied en de randvoorwaarden waarbinnen plattelandstoerisme zich kan ontwikkelen, is daarvoor vereist. Starre regels, voornamelijk op het gebied van de ruimtelijke ordening, die de duurzame ontwikkeling van toerisme in het landelijk gebied in de weg staan, moeten waar mogelijk worden versoepeld, mits deze versoepeling niet ten koste gaat van de landschappelijke kwaliteit.

Om verder vorm te geven aan het onderwerp 'Duurzame ontwikkeling van plattelandstoerisme' uit de 'Beleidsagenda Milieu, Toerisme en Recreatie' bevelen de onderzoekers aan om in enkele regio's in Nederland **pilotprojecten** op te zetten rond een gezamenlijke aanpak van duurzame ontwikkeling van plattelandstoerisme.

In deze pilots werken overheden en toeristische ondernemers samen aan:

- het verbeteren van de kwaliteit van de aangeboden voorzieningen en activiteiten,
- een betere afstemming tussen activiteiten (ketenbenadering),
- verbetering van de landschappelijke kwaliteit van het gebied,
- het oplossen van eventuele knelpunten op het gebied van regelgeving.

Tevens is een aanbeveling om in de aanloop naar pilotprojecten zoveel mogelijk te leren van ervaringen in binnen- en buitenland op het gebied van duurzame ontwikkeling van plattelandstoerisme, bijvoorbeeld door uitwisseling van ervaringen te stimuleren.

1 Inleiding

Achtergrond

In de *Nota Milieu en Economie* (1997) zijn zogenoemde boegbeelden benoemd voor de gelijktijdige versterking van economie enerzijds en milieu- en natuurkwaliteit anderzijds. Eén van die boegbeelden was *Recreatie en toerisme als groene coalitiepartner van natuur en milieu*. Uitgangspunt was dat de sociaal-economisch belangrijke recreatieve en toeristische sector sterk afhankelijk is van een aantrekkelijk landschap en een goede kwaliteit van de leefomgeving. Kansen dus voor een win-win-beleid. De overheid en de toeristisch-recreatieve sector hebben de handschoen van de *Nota Milieu en Economie* voortvarend opgepakt. In 1998 verscheen de *Beleidsagenda Milieu, Toerisme en Recreatie*, die in nauwe samenwerking tussen de betrokken partijen tot stand is gekomen. Eén van de dertien onderwerpen uit de beleidsagenda is *Duurzame ontwikkeling van plattelandstoerisme*. Als trekker van dit onderwerp van de beleidsagenda heeft het ministerie van VROM aan het Centrum voor Landbouw en Milieu (CLM) opdracht gegeven om hierover een verkennend onderzoek uit te voeren.

Doel van het project

De centrale doelstelling van het beleidsagenda-onderwerp *Duurzame ontwikkeling van plattelandstoerisme* is “het realiseren van natuur- en milieuwinst via het actief stimuleren van een duurzame ontwikkeling van plattelandstoerisme”.

Gezien het verkennend karakter van deze studie hebben we niet alle vormen van plattelandstoerisme meegenomen, maar ons in eerste instantie beperkt tot agrotourisme. Onder agrotourisme verstaan we: alle kleinschalige vormen van recreatie en toerisme in het landelijk gebied waarbij een directe relatie bestaat met het agrarische gebied, agrarische producten of bedrijven.

In hoofdstuk 2 gaan we nader in op de afbakening tussen diverse vormen van toerisme in het landelijk gebied.

Dit verkennend onderzoek heeft de volgende drie doelen:

- inzicht geven in de bijdrage die agrotourisme kan leveren aan het realiseren van winst voor natuur, milieu en landschap;
- inzicht geven in de economische kansen van agrotourisme (als alternatief voor intensivering of schaalvergroting van de landbouwproductie);
- inzicht geven in de mogelijke negatieve milieu-effecten van de ontwikkeling van agrotourisme, en mogelijke strategieën om die negatieve effecten tegen te gaan.

Om bovenstaande doelen te bereiken stonden de volgende onderzoeksvragen centraal:

- Nemen agrariërs extra milieumaatregelen als gevolg van activiteiten op het gebied van agrotourisme?
- Nemen agrariërs extra maatregelen op het gebied van natuur- en landschapsbeheer als zij aan agrotourisme gaan doen?
- Is agrotourisme een economisch alternatief voor intensivering of schaalvergroting van de landbouw?
- Welke mening hebben natuur- en milieuorganisaties over de eventuele negatieve effecten van agrotourisme op milieu, natuur en landschap?
- Wat zijn voorwaarden voor een duurzame ontwikkeling van agrotourisme?

Werkwijze

Gezien het verkennende karakter van de studie kunnen we de onderzoeksvragen slechts globaal beantwoorden. Om zoveel mogelijk zinvolle gegevens te verzamelen,

hebben we - na een beknopt literatuuronderzoek - gekozen voor een onderzoek in twee gebieden naar relaties tussen agrotourisme, natuur, milieu en landschap. In deze twee gebieden hebben we gesprekken gevoerd met verschillende betrokkenen, om een zo evenwichtig mogelijk beeld te krijgen van de genoemde relaties. Vanwege de beperkte onderzoekstijd zijn de relaties hoofdzakelijk onderzocht op bedrijfsniveau. In hoofdstuk 3 gaan we meer in detail in op de gevolgde aanpak. De resultaten van de interviews zijn besproken tijdens een werkbijeenkomst met vertegenwoordigers van diverse organisaties die zich bezighouden met agrotourisme. Tevens hebben we tijdens de werkbijeenkomst de vraag aan de orde gesteld wat de voorwaarden zijn voor een duurzame ontwikkeling van agrotourisme. De resultaten van de werkbijeenkomst zijn meegenomen in dit rapport.

Opbouw

In hoofdstuk 2 schetsen we een theoretische verkenning van de mogelijk effecten van agrotourisme op milieu, natuur en landschap op basis van literatuuronderzoek en eigen hypothesen. De ervaringen uit de praktijk komen vervolgens in hoofdstuk 3 aan de orde. In hoofdstuk 4 maken we weer een verbreding naar plattelandstourisme en bespreken we de voorwaarden voor een duurzame ontwikkeling. Ten slotte presenteren we in hoofdstuk 5 conclusies en aanbevelingen.

2 Theoretische verkenning

Agrotoerisme vormt een specifiek onderdeel van plattelandstoerisme, waarbij een directe relatie bestaat met het agrarische gebied, agrarische producten of bedrijven. Agrotoerisme kan zowel positieve als negatieve effecten hebben op natuur, milieu en landschap. Positieve effecten kunnen zijn dat agrariërs extra milieumaatregelen nemen of meer aandacht schenken aan natuur en landschap op en om hun bedrijf. Eventuele negatieve effecten zijn het toenemende autoverkeer, de aantasting van het landschap en een verstoring van flora en fauna.

2.1 Wat is agrotoerisme?

In de literatuur worden verschillende termen gebruikt die betrekking hebben op toerisme in het landelijk gebied, zoals plattelandstoerisme, agrotoerisme en boerderijtoerisme. Plattelandstoerisme omvat alle vormen van recreatie en toerisme in het landelijk gebied. Agrotoerisme is een specifiek onderdeel van plattelandstoerisme, waarbij een directe relatie bestaat met het agrarische gebied, agrarische producten of bedrijven. Boerderijtoerisme, dat op zijn beurt weer een onderdeel is van agrotoerisme, heeft een directe relatie met het agrarische bedrijf.

Vanwege de beperkte onderzoekstijd hebben we ons in deze studie in eerste instantie gericht op agrotoerisme. In hoofdstuk 4 maken we een verbreding naar plattelandstoerisme, omdat een duurzame ontwikkeling van agrotoerisme niet los kan worden gezien van andere vormen van recreatie in het landelijk gebied.

Om de plaats van agrotoerisme aan te duiden ten opzichte van andere activiteiten in het landelijk gebied, hanteren we een indeling die is gebaseerd op Jansen-Verbeke (1990) (zie tabel 2.1).

Tabel 2.1 Afbakening agrotoerisme ten opzichte van andere activiteiten in het landelijk gebied

	plattelandstoerisme	agrotoerisme	boerderijtoerisme
kenmerken van de omgeving	landelijke gebieden, nationale parken, bossen	landbouwgrond/gebied	gebied behorende bij een boerderij
aanbieders	toeristische ondernemers	agrariërs	eigenaren van boerderijen
kernproduct	landelijke gebieden, sport en recreatie, rurale evenementen	agrarische producten agrarische leefwijze agrarische evenementen	recreëren, logeren, verblijven op een boerderij
voorbeelden	vakantieparken, 'countryside'-hotels, verblijf in privé-huizen, campings, eetgelegenheden, animatie, winkels, bewegwijzering, informatieverstrekking	kamperen bij de boer poldersport, fiets- en wandelarrangementen	verblijf op boerderijen maaltijden, recreatie, kinderfeestjes, educatie, vergaderfaciliteiten

Bron: Jansen-Verbeke (1990)

2.2 Positieve effecten op natuur, milieu en landschap

We onderscheiden vier mogelijke positieve effecten van agrotourisme op natuur, milieu en landschap.

Extra milieumaatregelen

Bij agrotourisme nemen recreanten en toeristen een kijkje in de keuken bij boer en boerin. Een agrotouristische ondernemer zal in elk geval willen vermijden dat hij zijn klanten afschrikt door activiteiten uit te voeren die zichtbaar milieuvervuilend zijn of in strijd kunnen worden geacht met dierenwelzijn. Om kritische vragen van toeristen te vermijden, verwachten we dat een agrotouristische ondernemer ervoor zorgt dat hij voldoet aan de basiseisen op het gebied van bijvoorbeeld mest, afval, gewasbescherming, energie, hygiëne en dierenwelzijn.

Sommige agrarische ondernemers - bijvoorbeeld agrariërs die biologisch produceren - zullen zich willen profileren als 'groene ondernemer' om ook milieubewuste recreanten aan te trekken.

Extra maatregelen op het gebied van natuur- en landschapsbeheer

Agrariërs zullen er naar verwachting voor zorgen dat hun bedrijf en de directe omgeving daarvan aantrekkelijk zijn voor recreanten en toeristen. Voor veel toeristen en recreanten zijn de kwaliteit en aantrekkelijkheid van de omgeving een reden om naar een bepaald gebied toe te gaan.

Een van de manieren om bedrijf en omgeving aantrekkelijker te maken, is het nemen van maatregelen op het gebied van natuur- en landschapsbeheer, zoals het onderhouden van landschapselementen, de aanleg van poelen en de aankleding van het erf. Door samen te werken met anderen in een gebied kan de aantrekkelijkheid van het gebied in zijn geheel worden vergroot.

Agrotourisme als alternatief voor intensivering of bedrijfsvergroting

Agrotourisme kan ook winst opleveren voor natuur en milieu als blijkt dat deze activiteit een economisch alternatief biedt voor intensivering of schaalvergroting van de agrarische bedrijfstak. Dit geldt met name voor agrarische productie in een vanuit natuur- en milieuoogpunt kwetsbaar gebied. Hetzelfde geldt als agrariërs in een kwetsbaar gebied geheel of gedeeltelijk stoppen met de agrarische productie en overschakelen op agrotourisme.

Agrotourisme vormt alleen een alternatief voor agrarische productie als de activiteit economisch rendabel is en als er voldoende inkomen uit te genereren valt. Per regio heeft de markt voor agrotourisme een bepaalde potentiële omvang. Deze potentiële omvang is bepalend voor het aantal ondernemers dat een inkomen kan halen uit agrotouristische activiteiten. De omvang wordt bepaald door de grootte van het achterland, de aantrekkelijkheid van het gebied, de mogelijke koppeling van agrotourisme aan andere attracties in de omgeving e.d.

Uit onderzoek blijkt dat gemiddeld genomen de inkomsten uit agrotourisme beperkt zijn (*Plattelandsvernieuwing in de Achterhoek*, 2000). Voor individuele bedrijven kan agrotourisme echter wel degelijk een economisch rendabele tak vormen.

Koulil e.a. (1998) hebben onderzoek gedaan naar de economische potentie van agrotourisme. Aan de hand van gegevens van vijftien steekproefbedrijven met agrotourisme is een schatting gemaakt van de economische omvang van agrotourisme in Nederland. Hierbij gaat het onderzoek ervan uit dat er in 1997 ongeveer 2250 bedrijven waren met agrotourisme, waarvan bijna 40 procent alleen een camping heeft. Hillebrand e.a. (1999) noemen voor 1998 een aantal van 2955 bedrijven.

De onderzoekers schatten het inkomen op nationaal niveau dat in 1997 is verkregen uit agrotourisme, op 25 miljoen gulden (Koulil e.a., 1998). Hiertoe hebben ze het aantal bedrijven in 1997 vermenigvuldigd met de gemiddelde arbeidsopbrengst uit agrotourisme op bedrijfsniveau (zie tabel 2.2). De verschillen tussen bedrijven zijn echter groot, waardoor er een grote onzekerheidsmarge bestaat.

Tabel 2.2 Schatting economische betekenis agrotourisme

jaar	gemiddelde opbrengsten per bedrijf (op basis van 15 bedrijven met agrotourisme)	gemiddelde bedrijfskosten (variabele + vaste kosten)	gemiddelde arbeidsopbrengst uit agrotourisme per bedrijf (op basis van 15 bedrijven met agrotourisme)
1997	21.400 gulden	13.400 gulden	8000 gulden

Bron: Koulil e.a. (1998)

Veranderende houding consument

Door toedoen van agrotourisme kan bij de consument meer begrip ontstaan voor de agrarische praktijk en voor de maatschappelijke betekenis van de andere diensten die de landbouw levert (zoals landschap, natuur, rust en ruimte). Het is mogelijk dat de agrotourist zijn houding jegens agrarische bedrijfsvoering en natuur- en milieu verandert. Dit kan leiden tot een milieuvriendelijker gedragspatroon doordat consumenten bijvoorbeeld bereid zijn meer te betalen voor streekproducten, meer biologische geteelde producten gaan kopen of agrarisch natuurbeheer meer gaan waarderen.

2.3 Negatieve effecten op natuur, milieu en landschap

We onderscheiden de volgende drie potentiële negatieve effecten:

Meer mobiliteit

Agrotourisme kan leiden tot meer mobiliteit (autoverkeer) omdat agrotouristische voorzieningen vaak niet of moeilijk te bereiken zijn per openbaar vervoer. Naast een hoger verbruik van brandstof en een grotere uitstoot van schadelijke stoffen draagt een toenemend autogebruik in het landelijk gebied vooral bij aan geluidshinder en andere vormen van verstoring die de kwaliteit van het gebied (rust, stilte) aantasten.

Meer ruimtegebruik en aantasting van het landschap

Agrotourisme kan leiden tot meer ruimtegebruik (bijvoorbeeld parkeerplaatsen, kampeerterreinen). Naast verbetering van de landschappelijke kwaliteit kan agrotourisme ook leiden tot aantasting van het landschap, bijvoorbeeld als kampeerterreinen of andere bebouwing niet goed in het landschap worden ingepast. Ook de aanwezigheid van zwerfafval afkomstig van agrotouristen zorgt voor aantasting van het landschap.

Verstoring van flora en fauna

Agrotouristische activiteiten als wandelen, fietsen en paardrijden kunnen leiden tot verstoring van flora en fauna, zoals weidevogels. Ook betreding van kwetsbare gebieden kan ecologische gevolgen hebben.

Tot nu toe zijn er niet veel kwantitatieve gegevens over milieugevolgen van recreatie en toerisme. Om deze leemte in kennis te dichten, heeft Tauw Milieu in opdracht van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu een inventarisatie gemaakt van kwantitatieve effecten van recreatie en toerisme op natuur en milieu (Duurzaam op pad, 1995) en onderzocht hoe deze effecten meegenomen kunnen worden bij een milieubalans of milieuverkenning (Jeurink en Deliege, 1998). In deze studies is echter niet specifiek aandacht besteed aan de effecten van agrotourisme.

In het algemeen kan gesteld worden dat agrotouristische activiteiten verschillen in intensiteit en tijdstip afhankelijk van de periode van het jaar. Agrotourisme zal met name plaats vinden van april tot en met oktober, omdat dit de meest aantrekkelijke tijd is om buitenactiviteiten te ontplooiën. De negatieve effecten zullen dan ook vooral optreden in deze periode. Een periode ook waarin weidevogels bijvoorbeeld juist kwetsbaarder zijn voor verstoring vanwege het broeden.

Effecten zijn daarnaast afhankelijk van de ruimtelijke spreiding of concentratie van agrotouristische activiteiten en van het type activiteit. Ook fysiek-ruimtelijke kenmerken van de omgeving spelen hierbij een rol. Deze kenmerken zijn mede bepalend voor de kwetsbaarheid van een gebied. Voorbeelden van deze kenmerken zijn: aanwezig bodemtype (bijvoorbeeld in het geval van betreding), aanwezige natuurtypes en de ruimtelijke opbouw van het landschap.

3 Ervaringen in de praktijk

Agrariërs beginnen aan agrotourisme vanuit verschillende beweegredenen, waarbij soms het ene dan weer het andere motief overheerst: economische motieven, sociale motieven of motieven op het vlak van het imago van de land- en tuinbouw.

Voor veel bedrijven is agrotourisme een neventak. Slechts voor enkele agrariërs biedt agrotourisme een economisch alternatief voor intensivering of schaalvergroting van het bedrijf. De verwachting bestaat dat er in potentie groeikansen zijn voor agrotourisme, mits de samenwerking met andere toeristische ondernemers van de grond komt, bijvoorbeeld in regionale netwerken. Agrariërs die aan agrotourisme doen, besteden veel aandacht aan de zichtbare uitstraling van hun bedrijf, omdat ze beseffen dat een aantrekkelijk landschap een voorwaarde is voor het succes van agrotourisme. Zij nemen echter weinig tot geen extra milieumaatregelen. De negatieve effecten van agrotourisme op natuur, milieu en landschap worden door overheid en natuur- en milieuorganisaties niet als een bedreiging ervaren.

3.1 Aanpak

Zoals we in de inleiding hebben vermeld, hebben we de onderzoeksvragen beantwoord door in twee gebieden interviews te houden met verschillende betrokkenen. We hebben hierbij gekozen voor het gebied rond de Loonse en Drunense Duinen en voor de Alblasserwaard/ Vijfheerenlanden.

Deze gebieden verschillen van elkaar in landschapstype en aanwezige agrarische bedrijfstypen. De overeenkomst is dat er sprake is van structurele initiatieven en activiteiten op het gebied van agrotourisme en dat de meeste agrotouristische ondernemers in een samenwerkingsverband verenigd zijn.

We hebben bewust gekozen voor twee gebieden waar de laatste jaren pas structurele activiteiten rond agrotourisme zijn opgezet, zodat duidelijker naar voren komt wat de eventuele effecten van deze activiteiten zijn op natuur en milieu.

Een beschrijving van de onderzoeksgebieden is opgenomen in bijlage 1.

Vanwege de beperkte onderzoekstijd hebben we ons in de interviews vooral gericht op de aanbodkant van agrotourisme en op de direct betrokken overheden. We hebben in het onderzoek geen consumenten geïnterviewd.

Per gebied hebben we gesproken met:

- een projectleider op het gebied van agrotourisme van het in het onderzoeksgebied opererende samenwerkingsverband van agrariërs¹,
- een beleidsmedewerker recreatie en toerisme van de meest betrokken gemeente,
- twee agrotouristische ondernemers.

Naast de diepte-interviews hebben we per gebied telefonisch de mening gevraagd over agrotourisme bij:

- een beleidsmedewerker van de provincie,
- medewerkers van de in het onderzoeksgebied opererende natuur- en milieuorganisaties.

---

¹ In het gebied rondom de Loonse en Drunense Duinen betrof het de projectleider (tevens agrariër) van het netwerk 'Goed bekeken, bij de Duinboeren achterom'. Dit netwerk maakt deel uit van het Overlegplatform Duinboeren, een onafhankelijke organisatie van agrariërs. In het gebied de Alblasserwaard/Vijfheerenlanden betrof het de projectcoördinator van de werkgroep agrotourisme van Natuur- en Landschapsvereniging Den Hâneker.

Een korte typering van het bedrijf van de geïnterviewde agrariërs is opgenomen in tabel 3.1. De geïnterviewde agrariërs waren allen lid van een samenwerkingsverband dat actief natuur- en landschapsbeheer stimuleert. De vijfde agrariër was tevens projectleider op het gebied van agrotourisme. Door de tekst heen zijn bij wijze van illustratie citaten uit de interviews opgenomen. De meeste citaten zijn van de geïnterviewde agrariërs. Als dat niet het geval is, staat vermeld van wie het citaat afkomstig is.

Na de interviews hebben we de voorlopige conclusies getoetst in een werkbijeenkomst met nationale organisaties op het gebied van plattelandstoerisme. De deelnemers aan deze werkbijeenkomst staan vermeld in bijlage 2. Tijdens deze werkbijeenkomst is ook gediscussieerd over de voorwaarden voor een duurzame ontwikkeling van plattelandstoerisme. De resultaten daarvan zijn vermeld in hoofdstuk 4.

Tabel 3.1 Bedrijfsprofiel agrotourisme

soort bedrijf	rundveebedrijf	melkveebedrijf tevens zorgboerderij met agrarisch natuurbeheer	biologisch melkveebedrijf met agrarisch natuurbeheer	melkveebedrijf met agrarisch natuurbeheer	melkveebedrijf met agrarisch natuurbeheer
vorm van agrotourisme	paardenpension en kampeerboerderij	rondleiding op boerenbedrijf, verhuren van ruimte	rondleiding op boerenbedrijf, excursieboerderij biologische lunch	poldersport kanoën kinderfeestjes	rondleiding op boerenbedrijf kinderfeestjes, verhuur van ruimte kaasboerderij
aandeel inkomsten agrotourisme in % van het totale bedrijfsinkomen	70 (waarvan merendeel uit paardenpension	10	10	10	10 (exclusief kaasboerderij)

3.2 Wat verstaan agrariërs onder agrotourisme?

Agrotourisme bestaat in veel verschillende vormen. Maar wat verstaan de geïnterviewde agrariërs zelf onder agrotourisme? Uit de interviews komt een divers beeld naar voren:

“Onder agrotourisme versta ik alles wat met toerisme en het agrarisch bedrijf te maken heeft, in welk opzicht dan ook.”

“Onder agrotourisme versta ik alle activiteiten die mensen van buitenaf ondernemen op de boerderij.”

“Agrotourisme is als mensen van buitenaf uit de stad naar de boerderij komen en denken landbouw is anders dan we gedacht hebben.”

“Onder agrotourisme versta ik activiteiten in de volle breedte, in mijn geval niet alleen in de vorm van een minicamping en paardenpension, maar ook vermarkting en de hele ketenbenadering, zoals de winkelketen. Misschien kan agrarisch natuurbeheer zelfs ook agrotourisme heten.”

Uit de interviews blijkt dat het niet altijd eenvoudig is om een strakke grens te trekken tussen agrotourisme en andere vormen van plattelandstourisme. Sommige agrariërs zijn feitelijk opgehouden met agrarische productie, maar houden vanwege de recreatieve waarde nog enkele koeien en andere landbouwhuisdieren. Ook speelt vaak mee dat het vanwege het vergunningenbeleid aantrekkelijk is om op papier nog een agrarische activiteit aan te houden.

De bij de werkbijeenkomst betrokken organisaties vinden het ook niet zinvol om een strikt onderscheid te maken tussen de verschillende vormen van tourisme in het landelijk gebied. Zij pleiten voor een gezamenlijke aanpak van toeristische activiteiten in een gebied (zie hoofdstuk 4).

3.3 Motieven om te kiezen voor agrotourisme

De keuze voor agrotourisme valt te typeren als een geleidelijk proces: in het begin ziet een ondernemer agrotourisme als een aardige bijverdienste of een leuke bezigheid, en hij breidt zijn activiteiten uit als zijn initiatief succesvol is. Voor een deel van de ondernemers ontwikkelt agrotourisme zich tot een duidelijke neventak. Voor anderen - in het geval van bijvoorbeeld verblijfsrecreatie - tot een hoofdtak.

Voordat agrariërs in agrotourisme investeren, is meestal al heel wat denkwerk verricht. Hierbij wordt meestal ook advies gevraagd bij externen of een cursus agrotourisme gevolgd bij een agrarisch opleidingscentrum.

“Vier, vijf jaar geleden waren veertig Russische kinderen bij gastgezinnen ondergebracht in Ridderkerk. De verantwoordelijke organisatie zocht een boerderij om kinderen iets leuks aan te bieden. Ik had toevallig wat dia's liggen, dus dat sloot mooi op elkaar aan. De kinderen vonden het leuk en ik zelf vond het ook echt leuk. Toen gingen mijn eigen kinderen op school vertellen dat hun vader dia's had. Zo is de bal gaan rollen, via via kwamen hier steeds meer kinderen kijken.”

“We zijn in het agrotourisme gerold. In 1995 hebben we een nieuwe potstal gebouwd. Daar kwamen veel agrariërs op af die geïnteresseerd waren in biologische landbouw en in de stal. We merkten dat we het leuk vonden om mensen te ontvangen. We zijn het toen wat professioneler gaan aanpakken met een excursieruimte in 1997 en het ontwikkelen van een folder. We hebben het programma steeds meer uitgebreid. We willen breder bezig zijn dan met het bedrijf alleen.”

De geïnterviewde agrariërs en hun echtgenotes geven ook aan dat een ondernemer voor de volle 100 procent achter de keuze voor agrotourisme moet staan om agrotourisme als vorm van verbrede landbouw succesvol te kunnen ontwikkelen.

“Agrotourisme moet vanuit de ondernemer zelf komen: agrotourisme kan niet worden aangepraat.”

“Je moet niet zeggen: mijn bedrijf loopt niet, ik ga agrotourisme doen. Een veehouder die in agrotourisme stapt, moet er helemaal achter staan.”

Ondernemers kiezen voor agrotourisme vanuit een combinatie van motieven, waarbij soms het ene dan weer het andere motief prevaleert: economische motieven, sociale motieven of motieven op het vlak van imagoverbetering van de landbouw. Hieronder lichten we elk motief kort toe.

Economische motieven

Bij economische motieven gaat het om extra inkomsten, die kunnen variëren van 'leuke bijverdienste' tot een duidelijke tweede tak of een hoofdtak. Geïnterviewde agrariërs zien bij economische motieven kansen in hun omgeving. Hierbij is vooral de aantrekkelijkheid van een gebied en de ligging van een bedrijf ten opzichte van zijn omgeving essentieel, bijvoorbeeld een korte afstand tot een potentiële groep recreanten en toeristen in de stad of de nabijheid van andere attracties in de regio. Ook het economisch benutten van leegstaande bedrijfsruimte kan een overweging zijn om met agrotourisme te beginnen.

Op de lange termijn spelen toekomstverwachtingen een belangrijke rol bij het ontwikkelingsperspectief van een bedrijf. Bijvoorbeeld verwachtingen omtrent ontwikkelingen in de landbouw, toenemende milieueisen, de aanwezigheid van een natuurgebied in de omgeving waardoor bedrijfsuitbreiding onmogelijk is, en verwachtingen over een gezond economisch perspectief voor de bedrijfsopvolger. Als investeringen in een nieuwe stal, melkquotum of grond niet rendabel lijken, kiezen sommige agrariërs ervoor een neventak agrotourisme te beginnen.

"In de ring rond de Duinen is 90 procent van de agrariërs gestopt of vertrokken, sinds de plannen voor het Nationaal Park. We waren ook op zoek naar extra inkomsten naast het melkvee en biologisch."

"Ik las in 1997 in Oogst een artikel over een boer in de Achterhoek die kano's verhuurde, en ik realiseerde me dat dit ook mogelijk was op mijn bedrijf gezien de ligging aan het water. Uitbreiden tot een melkquotum van 1 miljoen zag ik niet zitten. Ik zie de toekomst zo: melkveebedrijven schakelen om naar biologisch en kiezen voor een tweede tak en verbreden daarmee hun bedrijf. Of ze gaan uitbreiden tot boven een miljoen liter melk. Deze laatste bedrijven zullen zich in het buitenland gaan vestigen zoals nu bijvoorbeeld in Polen. Ik wil niet tot die laatste categorie horen. Voor de bedrijven tussen 2 en 5 ton quotum zie ik niet echt een toekomstperspectief."

Sociale motieven

De geïnterviewde agrariërs en hun echtgenotes vinden het leuk om met mensen om te gaan, met mensen te discussiëren en sociale contacten te onderhouden. Ze zijn enthousiast en hebben een open en brede kijk op de maatschappij. Agrotourisme verrijkt met andere woorden hun leven.

"We vinden het leuk om met mensen om te gaan en de burger aan de keukentafel te hebben".

Motieven op het vlak van imago

Het overgrote deel van geïnterviewden ziet agrotourisme als een goede mogelijkheid om het imago van de landbouw richting maatschappij te verbeteren en om burgers meer inzicht te geven in de boerenpraktijk.

"Ik wil mensen graag laten zien hoe afhankelijk we zijn van het weer, van de dieren en van de natuur. Ik wil meer begrip kweken bij de consument voor de agrarische sector. Laten

zien dat het niet vanzelfsprekend is dat alles groeit en bloeit. Ik probeer het imago van de landbouw wat op te beuren en de boerenkaas wat te promoten."

"Agrotoerisme is een vorm van PR voor de land- en tuinbouw. De mensen die hier komen, weten weinig van hoe een agrarisch bedrijf werkt. Voor velen is het bezoek een openbaring."

3.4 Effecten van agrotoerisme op natuur, milieu en landschap

Extra milieumaatregelen op het bedrijf

Alle geïnterviewde agrariërs geven aan dat ze geen extra milieumaatregelen hebben genomen na het opstarten van een agrotoeristische activiteit. Onder milieumaatregelen verstaan we maatregelen op het gebied van bijvoorbeeld bestrijdingsmiddelengebruik, aanwending van mineralen, verdrogingsbestrijding, energie e.d.

Wel is het zo dat de meeste geïnterviewde agrariërs al veel milieumaatregelen hadden genomen. Eén agrariër was overgestapt op de biologische landbouw, maar zijn keuze voor omschakeling was niet beïnvloed door de agrotoeristische activiteiten.

Uit de interviews blijkt dat agrariërs het moeilijk vinden een relatie te leggen tussen agrotoerisme en bovengenoemde milieumaatregelen. Redenen hiervoor zijn:

- Milieumaatregelen zoals een verminderd bestrijdingsmiddelengebruik en een goed mineralenmanagement leveren niet direct een voor de toerist zichtbaar resultaat op. Ze zijn daardoor minder interessant als visitekaartje, in tegenstelling tot bijvoorbeeld het bijhouden van het erf, afvalscheiding en zorgen 'dat het bedrijf er netjes bij ligt'.
- Agrotoerisme is soms geheel losgekoppeld van de agrarische tak van het bedrijf. Dat betekent dat de agrotoeristische activiteit los staat van wat er op het agrarische gedeelte van het bedrijf gebeurt en dat beide onafhankelijk van elkaar opereren.

"Wij hebben geen extra milieumaatregelen hoeven nemen voor het agrotoerisme. Van de anderen denk ik ook niet dat ze dat hebben gedaan. Milieumaatregelen zijn ook vaak niet zichtbaar voor de consument; natuur wel. Natuur hoort ook gewoon bij dit gebied. In dit gebied gaan de blijvers de richting op van inbouwen van natuur op bedrijf. Degenen die dat niet zien zitten, zijn al weg of zijn gestopt."

"We proberen te zorgen dat het er altijd netjes uitziet op het bedrijf als er mensen komen. Ook qua onderhoud, verf e.d. is alles in orde. Het feit dat er mensen op je erf komen, is al voldoende om je te profileren als 'groene' boer. Dat je biologisch bent, is nog eens extra profileren."

Aanwezig op de werkbijeenkomst bevestigen dat er geen duidelijke directe verbanden zijn tussen agrotoerisme en extra milieumaatregelen op bedrijfsniveau, zoals omschakeling naar biologische landbouw. Daarentegen geven ze wel aan dat er indirect verbanden zijn, omdat een ondernemer zich meer bewust is van milieuzaken en de druk vanuit de maatschappij voelt om zich te verantwoorden, ook op milieugebied.

"Bij agrotoerisme moet je redelijk voor de dag komen. Ik denk dat er van de bezoekers zo'n 10 procent kritisch genoeg is om zich af te vragen waarom er bijvoorbeeld geen watervlooiën in de sloot zitten. Als je niet redelijk voor de dag komt, dan mis je acceptatie en dan ben je verloren." (agrariër tijdens werkbijeenkomst)

Ook wordt tijdens de werkbijeenkomst geopperd dat niet alleen gekeken moet worden naar de milieueffecten op het agrarische deel van het bedrijf, maar ook naar de milieueffecten van het toeristisch deel (omdat ook campings moeten voldoen aan milieueisen).

Agrotoerisme als alternatieve inkomensbron

Een belangrijke vraag is of agrariërs agrotoerisme zien als een alternatief voor intensivering en schaalvergroting van hun bedrijf of zelfs als economisch alternatief voor hun agrarische onderneming, omdat extensivering met name in kwetsbare gebieden belangrijke winst voor natuur en milieu kan opleveren.

Uit de interviews komt naar voren dat de meeste ondernemers de keuze voor agrotoerisme ervaren als een geleidelijk proces. Een ondernemer ziet agrotoerisme in het begin vaak als een aardige bijverdienste en breidt zijn activiteiten uit als zijn initiatief succesvol is. Voor een deel van de ondernemers wordt agrotoerisme zo een kleine neventak, voor sommige een hoofdtek.

Bij sommige bedrijven zijn de economische opbrengsten van agrotoerisme van dusdanige aard dat agrariërs besluiten om hun bedrijf verder te ontwikkelen in de richting van agrotoerisme en niet meer te investeren in intensivering of schaalvergroting. In het gebied rond de Loonse en Drunense Duinen kunnen veel bedrijven niet meer uitbreiden, zodat de keuze voor agrotoerisme ook een strategie is om economisch te overleven.

Wel geven agrariërs aan dat agrotoerisme slechts voor een beperkt aantal ondernemers een economisch alternatief is voor intensivering of schaalvergroting. De meesten zeggen dat ze de agrarische productie op het bedrijf op hetzelfde niveau willen houden of zelfs willen uitbreiden als ze de kans krijgen. Eén van de melkveehouders stelt dat hij kan uitbreiden, maar dat niet zal doen. Wel geeft hij te kennen best te willen omschakelen naar een biologisch melkveebedrijf, maar door te weinig grond en de hoge grondprijzen in de regio kan hij deze optie niet verwezenlijken.

“Voordat je aan agrotoerisme begint, moet een ondernemer zich afvragen: hoe groot is de koek? Hoeveel kampeereenheden, hotels, logies zitten er in de buurt? Een deel van de koek kan gaan naar agrotoerisme. De overheid moet boeren niet klakkeloos voorhouden dat agrotoerisme een alternatief is, zonder te kijken of er nog ruimte is in de markt. Dat baart me zorgen. De koek is namelijk zo op.” (projectleider agrotoerisme)

“We zetten in op vijf jaar agrotoerisme, gezien de termijn van de vergunning. Daarna maken we de balans op en zien we of we ermee doorgaan. Al met al hebben we flink geïnvesteerd in agrotoerisme. Voor dat geld zou ik anders maar 1,2 ha grond hebben kunnen kopen.”

“Sinds twee jaar doen we aan agrotoerisme. Begin jaren 90 zijn we een nieuwe weg ingeslagen. We zijn van plan geweest om ook hier weg te gaan, bovendien hadden we een nieuwe stal nodig. We konden echter niets anders vinden naar onze zin. We zijn gebleven en hebben een nieuwe stal gebouwd. Op basis van de hinderwetvergunning hebben we nog ruimte over. In totaal mogen we 90 stuks grootvee en 100 stuks jongvee houden. Als we nog willen groeien, dan kan dat. Er wordt in het gebied niet veel melk opgekocht door de blijvers. We hebben momenteel liever grond dan quotum, in verband met de mestwetgeving. We hebben gekozen voor agrotoerisme op basis van een vooruitblik in de toekomst. Onze dochter gaat het bedrijf ooit overnemen. Natuur op zich levert niet zo veel op. Nu hebben we van alles wat: natuurbeheer, agrotoerisme en zorg.”

“Agrotoerisme levert de boer alternatieve inkomsten op. Het gebied rondom de Loonse en Drunense Duinen wordt aantrekkelijker voor recreatie, want het aanbod wordt diverser.

Een aantal boeren gaat niet meer intensiveren of uitbreiden, maar de markt is beperkt dus dit gaat maar voor een deel van de boeren op. Op dit moment zijn er minicampings/kampeerboerderijen genoeg. Wel zit er nog groei in bedrijven die een flexibel programma aanbieden en in appartementenaanbod op het boerenbedrijf.” (beleidsmedewerker provincie)

Onder de vijf agrariërs die we geïnterviewd hebben, is agrotourisme bij één ondernemer een duidelijke hoofdtek. Bij de anderen is agrotourisme een kleine neventek (10 procent van het inkomen), die in de meeste gevallen nog moet groeien.

“In 1992 kwam 100 procent van ons inkomen nog uit de landbouw, nu is dat 80-85 procent. 10 procent komt uit agrotourisme en 5 procent uit agrarisch natuurbeheer. We verwachten in 2010 50 procent uit de landbouw, 35 procent uit agrotourisme en 10-15 procent uit agrarisch natuurbeheer”

De conclusie dat agrotourisme op dit moment slechts voor een klein aantal bedrijven een substantieel deel van het inkomen oplevert, wordt door de meeste deelnemers aan de werkbijeenkomst onderschreven. Sommigen vinden echter dat de koek groeit en dat de potentie groot, maar dat de landbouw nog niet toegerust is om er uit te halen wat er in zit. Met name de onderlinge samenwerking en de samenwerking met andere partijen in een gebied laat nog sterk te wensen over. Door gezamenlijk arrangementen aan te bieden valt er nog veel te bereiken, maar creativiteit en afstemming ontbreken nog.

Extra maatregelen voor natuur en landschap

Geïnterviewde agrariërs zijn zich bewust van wat bezoekers op hun bedrijf willen zien. Zij vinden dat ze hun bedrijf goed op orde hebben en daar hun best voor doen. Het bedrijf ligt er netjes en verzorgd bij en men besteedt veel aandacht aan de zichtbare uitstraling van het bedrijf. Dit uit zich in actief onderhoud van natuur en landschap op het agrarische bedrijf. Voorbeelden hiervan zijn het beheer van bloemrijke slootkanten, het bijhouden van houtwallen of de aanleg en het onderhoud van een poel. Agrotourisme en natuur- en landschapsbeheer zijn elkaar versterkende factoren. Een mooi landschap trekt consumenten en is een visitekaartje voor agrotourisme.

Uit de interviews blijkt dat een aantrekkelijk landschap de belangrijkste voorwaarde is voor de ontwikkeling van agrotourisme. Dit landschap kan wel verder worden verfraaid als méér boeren aan agrotourisme gaan doen. Het merendeel van de aanwezigen tijdens de werkbijeenkomst is het met dit positief effect eens: het landschap is de ‘kip met de gouden eieren’.

Veel van de maatregelen die agrariërs nemen, zijn op bedrijfsniveau, terwijl het juist belangrijk is om ook op gebiedsniveau gezamenlijk maatregelen te nemen om de kwaliteit van het gehele gebied te verbeteren.

“Doordat mensen bezig waren met natuurbeheer hadden ze zoiets: dat is leuk, dat willen we ook aan anderen laten zien. Hierdoor is men bij agrotourisme gekomen via de ingang van natuurbeheer.” (projectleider agrotourisme)

“Je maakt natuur beleefbaar met agrotourisme. Het is de beste manier om aandacht te vragen voor natuurdoelen door ze te laten kennismaken met de natuur/landschap. Al wandelend/fietsend maak je de natuur beleefbaar en maak je mensen bewust van agrotourisme, waarmee je bijdraagt aan de vermarkting van een gebied.” (projectleider agrotourisme)

Verminderde druk op kwetsbare en waardevolle gebieden

Twee medewerkers van natuur- en milieuorganisaties en twee agrariërs wijzen erop dat agrotourisme bezoekers uit waardevolle en kwetsbare gebieden kan houden, doordat toeristen langer worden beziggehouden op agrarische bedrijven. Ook spreidt agrotourisme de druk op een gebied, omdat het aanbod van recreatie en toerisme diverser wordt en op diverse plaatsen activiteiten mogelijk zijn.

“Het gebied rondom de Loonse en Drunense Duinen is al behoorlijk belast. Agrotourisme kan bijdragen om die druk te spreiden.” (medewerker milieuvereniging)

Een beleidsmedewerker van een gemeente spreekt het afleiden van bezoekers van kwetsbare en waardevolle gebieden tegen:

“Ik verwacht niet dat agrotouristische initiatieven mensen uit de Loonse en Drunense Duinen houden. De mensen denken hier anders. De tendens is juist om mensen kennis te laten maken met het gebied, het gebied in te laten gaan. (beleidsmedewerker gemeente)

Negatieve effecten op natuur, milieu en landschap

Geïnterviewde medewerkers van provincies, gemeenten, natuur- en milieuorganisaties zien agrotourisme in de regel niet als een bedreigende activiteit voor milieu, natuur- en landschap. Want agrotourisme is maar kleinschalig van karakter. In extreme gevallen kan agrotourisme leiden tot grote aantallen mensen in een bepaald gebied, waardoor de druk op een gebied te hoog kan worden. Dit komt echter nauwelijks voor. Agrotouristen zoeken vooral rust en ruimte en ondernemen activiteiten die meestal geen nadelige gevolgen hebben voor het milieu of de natuur. Ook zijn milieueffecten van agrotourisme niet echt een issue bij natuur- en milieuorganisaties. Gemeenten en terreinbeherende instanties hebben wel uitgangspunten of randvoorwaarden geformuleerd om mogelijke negatieve effecten van agrotourisme te voorkomen en te beperken. Met name het aanduiden van zones in het bestemmingsplan buitengebied waar kleinschalige ontwikkeling van agrotourisme mogelijk is en het zorgvuldig plannen van wandel- en fietspaden zijn hierin belangrijke aandachtspunten. Landschappelijke inpassing is voor de betrokken gemeenten een essentieel toetsingscriterium voor het geven van groen licht aan agrotouristische initiatieven.

“Ik zie niet echt een bedreiging in de ontwikkeling van agrotourisme. Het is toch een extensieve en kleinschalige vorm van recreatie. Het zijn mensen die voor rust en ruimte komen. Met zonering kunnen effecten beperkt gehouden worden. Er is een andere sfeer. Het gaat om de meer kwalitatieve recreatie.” (beleidsmedewerker gemeente)

“Recreanten en toeristen kun je niet tegenhouden maar wel proberen te sturen.” (medewerker natuur- en milieuorganisatie)

“Ik zie niet een bedreiging voor natuur- en landschapswaarden. Zoals de waard is vertrouwt hij zijn gasten. We gaan ervan uit dat mensen zich netjes gedragen en we geven aan hen tonnetjes mee om hun afval in te doen.”

De grootste bedreiging voor het milieu kan het toenemende autoverkeer worden. Indien agrotourisme gestimuleerd wordt zal de mobiliteit toenemen. Omdat de meeste agrotouristische activiteiten niet of nauwelijks met openbaar vervoer te bereiken zijn, betekent dat dat de meeste toeristen met de auto zullen komen. Dit heeft geluidsoverlast en andere vormen van verstoring in het landelijk gebied tot gevolg.

“Aandachtspunt is de bereikbaarheid van het gebied met openbaar vervoer. Hier zal collectief aan gewerkt moeten worden omdat het gebied rondom de Loonse en Drunense Duinen niet goed met openbaar vervoer te bereiken is.” (medewerker natuur- en milieu-organisatie)

“Een belangrijk uitgangspunt bij de ontwikkeling van agrotourisme is het terugdringen van de recreatieve mobiliteit. Daarnaast vinden we dat wandelroutes moeten beginnen bij een goede OV-ontsluiting. Overigens is het gebied Alblasserwaard/Vijfheerenlanden slecht ontsloten. Ook is het zo dat je geen harde randvoorwaarden moet stellen omdat je anders de doelgroep beperkt en remt bij ontwikkeling van agrotourisme. Als provincie stimuleren we rustige vormen van recreatie zoals fietsen en wandelen.” (beleidsmedewerker provincie)

Een agrariër nuanceert dit probleem door erop te wijzen dat agrotourisme juist recreatie in eigen land stimuleert.

“Haal als overheid de KLM uit de lucht, dan neemt agrotourisme een grote vlucht!”

3.5 Verbetering van de relatie tussen stad en platteland

Alle geïnterviewden vinden dat agrotourisme bijdraagt aan meer begrip bij de consument voor de boerenpraktijk en de agrarische omgeving. Toeristen voeren gesprekken met boer of boerin, volgen een rondleiding op een bedrijf of verblijven voor langere tijd op een boerenbedrijf en maken de gang van zaken mee. Agrariërs krijgen hierdoor de kans uit te leggen waar ze mee bezig zijn, en andersom krijgen agrotouristen de kans om vragen te stellen. Indien een agrariër streekproducten maakt, biedt agrotourisme ook de gelegenheid om toeristen te wijzen op de herkomst van deze producten. Agrarische ondernemers die veel aan natuur- en landschapsbeheer doen of een biologisch bedrijf hebben, grijpen de gelegenheid aan om deze activiteiten te promoten. Er zijn ook agrarische ondernemers die veel aan educatie doen door schoolkinderen op hun bedrijf te ontvangen, wat leidt tot meer kennis bij de jeugd over voedselproductie en natuur. Al met al kan agrotourisme een belangrijke rol spelen in de verbetering van de relatie tussen stad en platteland.

De mate waarin agrotourisme leidt tot meer begrip voor de boerenpraktijk hangt wel af van het type agrotourisme. Agrotouristen die een rondleiding krijgen op een biologisch melkveebedrijf dat tevens aan natuur- en landschapsbeheer doet, krijgen meer begrip voor de boerenpraktijk dan agrotouristen die poldersport bedrijven.

“Ik vind het belangrijk dat de mensen op de bedrijven komen. De afstand tussen de agrariër en de consument wordt te groot. Vrijwel alle voedsel komt bij de agrariër vandaan. Mensen staan daar vaak niet bij stil. Agrotourisme laat dat zien. Dat verhoogt de bewustwording van de consument. De mensen komen hier allemaal anders de stoep af als dat ze erop gaan.”

“Agrotourisme is een vorm van PR voor de land- en tuinbouw. De mensen die hier komen, weten weinig van hoe een agrarisch bedrijf werkt. Voor velen is het bezoek een openbaring. Een bedrijfsbezoek heeft een positieve invloed op de consument. Ze zeggen: ‘Nu weten we waar het product vandaan komt, dan zullen we er op letten als we in de winkel zijn’. De consument is mede hierdoor mogelijk bereid meer te betalen voor een EKO-product.”

“Een open karakter naar de samenleving is heel belangrijk voor de landbouw. Hieraan dragen we bij met de excursieboerderij. Het is essentieel dat de landbouw van zijn eigen

kracht uitgaat. Mensen zijn echt enthousiast als ze ons bezocht hebben. Zo ontvangen we bijvoorbeeld brugklassers die uiterst kritisch zijn. Die komen lachend het erf op, zo van 'bah wat stinkt het hier mevrouw'. Achteraf gaan ze toch met een andere instelling weg. Ze krijgen meer begrip voor de landbouw. Sommigen zeggen: 'We wisten niet dat er zo geteeld wordt'. Het is een verrassing voor ze als we bijvoorbeeld de functie van klaver in grasland uitleggen."

"Soms als je zit na te praten met bezoekers op het terras, heb je van die gouden momenten. We hadden hier een man van zeker 50 jaar uit de stad die een rode gloed aan de horizon zag en dacht dat daar een grote brand woedde. Ik zei toen dat dit een natuurverschijnsel was, en wel de ondergaande zon. Dit is gewoon de werkelijkheid. In het algemeen hoop je dat bezoekers een stukje beleving krijgen van de natuur."

3.6 Samenwerking en ondersteuning

Regionale netwerken

Alle geïnterviewden geven aan dat samenwerking via een regionaal netwerk voordelen heeft bij het ontwikkelen van agrotourisme. Samenwerking via een regionaal netwerk helpt om onderling informatie uit te wisselen, maar ook om informatie uit te wisselen met burgers, natuur- en milieuorganisaties, VVV's, horeca, campings, scholen en de overheid.

Ook afstemming tussen ondernemers onderling, bijvoorbeeld afspraken over activiteiten, en afstemming met andere belanghebbenden in het gebied gaat gemakkelijker door regionaal samen te werken. Door regionale samenwerking kunnen ondernemers elkaar stimuleren, van elkaars kennis profiteren en kan de potentie van een agrotouristisch product vergroot worden doordat bijvoorbeeld naar elkaar wordt doorverwezen of doordat gezamenlijk arrangementen worden aangeboden. Ook kan regionale samenwerking de belangenbehartiging, bijvoorbeeld richting overheid, versterken. Voor de overheid heeft een netwerk als voordeel dat er een aanspreekpunt is voor gebiedsgericht beleid. Via een netwerk kunnen gemakkelijker afspraken gemaakt worden door de overheid en zaken beter op elkaar worden afgestemd.

"Op je eigen bedrijf ben je met je eigen bedrijfsvoering bezig. Samen met anderen kun je bepaalde gezichtspunten bespreken en kennis opdoen. Samen heb je meer effect op een groter gebied. Van dit onderlinge netwerk gaat een stimulerende werking uit. De overheid moet vooral de organisatiestructuur mee ondersteunen. Gezamenlijk kun je makkelijker dingen doen, gezamenlijk kun je een bepaalde deskundigheid aanboren, gezamenlijk ben je aanspreekbaar."

"Netwerken zijn makkelijk om samen te werken met collega's. Ze vervullen een doorverwijsfunctie. Ik verwijz naar collega-boeren en collega-boeren verwijzen naar mij."

"De klant is koning. Samen met collega's uit de buurt maken we een totaalarrangement. Zo staat het kanovaren niet op zichzelf. Je kunt een tocht langs de molens maken, een bezoek brengen aan de theetuin of hier in een kano stappen en terug worden gebracht met een paardentram van een collega."

"We hebben onder andere fietsarrangementen. Dan fiets je vanaf het café, langs de molens, naar dit bedrijf en weer terug naar het café. Dit café levert de soep die de mensen op ons bedrijf opeten. Eerst kwam het café op hoge poten naar ons toe dat wij hun klanten afpakten. Toen zijn we om de tafel gaan zitten en hebben hen betrokken in het arrangement. Nu kijken ze positief naar ons, we maken goede afspraken over en weer en zijn nu

partners. Dat gesprek was ons eigen initiatief, maar het contact is gelegd via Den Hâneker."

"Het netwerk maakt het mogelijk zaken gezamenlijk aan te pakken vanuit de provincie en zaken op elkaar af te stemmen zodat er niet alleen kampeerboerderijen komen. Een agrariër kan zich inleven op productontwikkeling op individuele schaal, en ervaring en kennis uitwisselen met andere actoren uit een netwerk. Via een netwerk kan men productontwikkeling koppelen aan een groter schaalniveau. Dat zou een enorme stimulans voor vermarkting en ontwikkeling agrotourisme kunnen zijn." (beleidsmedewerker provincie)

Ondersteuning door de overheid

Geïnterviewde agrariërs geven aan dat de overheid agrotourisme kan ondersteunen door bijvoorbeeld scholen te stimuleren om boerderijen te bezoeken, door te helpen bij het aanbieden van cursussen, door marktonderzoek te faciliteren, het vergunningbeleid te versoepelen en agrotouristische netwerken te bevorderen en ondersteunen. Een medewerker van een natuur- en milieuorganisatie stelt dat het legitiem zou zijn om agrotourisme te bevorderen als er samenhang bestaat met landschapsverbetering.

"Het gebied rondom de Loonse en Drunense Duinen kan aantrekkelijker gemaakt worden door agrotourisme. Agrotourisme kan de aantrekkelijkheid van het landschap regionaal vergroten en mensen van de natuur laten genieten, bijvoorbeeld door boeren in te schakelen bij het randenbeheer." (medewerker natuur- en milieuorganisatie)

De geïnterviewde agrariërs pleiten ook regelmatig voor meer duidelijkheid en visie bij de overheid, met name bij de gemeente.

"De gemeente heeft nog geen beleid ten aanzien van agrotourisme. Er is geen beleid voor vrijkomende bedrijfsgebouwen. In verband met de vergunningverlening mag je geen recreatiebedrijf worden. Voor de milieuwetgeving is een recreatiebedrijf gelijk aan een burgerwoning, met gevolgen voor de agrarische burens. Dus krijgt een recreatiebedrijf geen vergunning. Als je echter stopt met je bedrijf, en er komt een burger in te wonen, heeft dat dezelfde effecten op je agrarische burens, alleen dat kun je niet tegenhouden. Kamperen bij de boer wordt nog gezien als een agrarische activiteit. Zodra je iets anders wilt, bijvoorbeeld verblijfsaccommodatie, dan word je recreatiebedrijf. Het hangt van de gemeente af hoe groot de beleidsvrijheid is. Ook is er sprake van vage grenzen."

Van de andere kant ziet de overheid het vooral als een eigen verantwoordelijkheid van de agrotouristische sector om samen te werken en om het agrotouristisch product te vermarkten.

"Met enthousiasme en persoonlijke betrokkenheid moet een ondernemer een agrotouristisch product op een hoger niveau tillen. Veel hangt af hoe een ondernemer er persoonlijk mee omgaat. Het blijft natuurlijk vrije ondernemerschap: de één slaagt wel, de ander niet." (beleidsmedewerker provincie)

3.7 Conclusies

Effecten op milieu, natuur en landschap

Agrariërs die activiteiten ontplooiën op het gebied van agrotourisme, besteden veel aandacht aan de zichtbare uitstraling van hun bedrijf en nemen vaak maatregelen om de aantrekkelijkheid van hun bedrijf te vergroten. Zij beseffen dat een aantrekkelijk

landschap een voorwaarde is voor het succes van agrotourisme.

In het gebied rond de Loonse en Drunense Duinen en Alblasserwaard/Vijfheerenlanden zijn de agrotouristische ondernemers veelal actief op het gebied van agrarisch natuur- en landschapsbeheer, omdat zij al deel uitmaken van een agrarische natuurvereniging. Agrariërs nemen nauwelijks extra milieumaatregelen op het gebied van bijvoorbeeld bestrijdingsmiddelen of mineralenmanagement vanwege het feit dat ze aan agrotourisme doen. Wel zorgen ze ervoor dat op hun bedrijf zo min mogelijk zichtbare milieuvervuilende activiteiten plaatsvinden. De meeste geïnterviewde agrariërs hadden overigens al veel milieumaatregelen genomen. En de agrariërs die zijn omgeschakeld naar biologische landbouw, deden dat niet vanwege de agrotouristische activiteiten.

Indirect hebben agrotouristische activiteiten wel invloed op het agrarische bedrijf. Agrariërs zijn zich meer bewust van milieuaspecten omdat zij zich realiseren dat zij zich moeten kunnen verantwoorden tegenover kritische consumenten.

Agrotourisme is voor de meeste betrokken bedrijven een neventak. Een klein aantal bedrijven ziet agrotourisme als een economisch alternatief voor intensivering van de bedrijfsvoering of voor schaalvergroting. Geïnterviewden geven aan dat de markt op dit moment slechts ruimte biedt aan enkele bedrijven voor het halen van een substantieel deel van hun inkomen uit agrotourisme. Wel geven sommigen aan dat door meer samenwerking de economische potentie van agrotouristische activiteiten kan worden vergroot.

De negatieve effecten van agrotourisme op natuur en milieu worden door overheid en natuur- en milieuorganisaties niet als bedreigend ervaren, omdat het veelal om kleinschalige activiteiten gaat. Sommige geïnterviewden zien juist een positief effect van agrotourisme, omdat toeristen langer verblijven in het agrarische gebied en daardoor minder druk uitoefenen op nabijliggende kwetsbare natuurgebieden. Toenemende mobiliteit (autoverkeer) zien betrokken organisaties als grootste bedreiging in de toekomst, vanwege de daarmee gepaard gaande geluidsoverlast en andere vormen van verstoring.

Agrariërs zien als belangrijk voordeel van agrotourisme dat bij de consument het begrip voor de boerenpraktijk toeneemt en dat er een directer contact is tussen consument en producent. Hierdoor kan agrotourisme bijdragen aan de verbetering van de relatie tussen stad en platteland.

Uit bovenstaande conclusies blijkt dat agrotourisme een bijdrage kan leveren aan de verbetering van de kwaliteit van het landelijk gebied. Veel hangt echter af van de voorwaarden waarbinnen agrotourisme zich ontwikkelt.

Van agrotourisme naar plattelandstourisme

Het is niet zinvol om alleen aandacht te besteden aan de ontwikkeling van agrotourisme, omdat agrotourisme niet los kan worden gezien van andere vormen van plattelandstourisme. Betrokken organisaties zijn van mening dat plattelandstourisme in zijn volle breedte kan uitgroeien tot een economische drager van het landelijk gebied en potentieel een belangrijke bijdrage leveren aan de verbetering van de ruimtelijke kwaliteit van het landelijk gebied.

Ook hiervoor geldt dat veel afhangt van de voorwaarden waaronder plattelandstourisme zich ontwikkelt. Deze ontwikkeling vindt op dit moment echter vrij autonoom plaats. Individuele ondernemers beginnen om verschillende redenen met een toeristische activiteit (neventak, contact met consument, alternatief voor uitbreiding, etc.) en samenwerking tussen ondernemers en andere partijen in het gebied is vooral gericht

op uitwisseling van informatie en gezamenlijke coördinatie van activiteiten. Het behoud van de kwaliteit van het landelijk gebied is echter een beperkt aandachtspunt in deze samenwerking. Daardoor bestaat de kans dat op termijn negatieve effecten kunnen optreden. Dit is een risicofactor, omdat de kwaliteit van het landelijk gebied een belangrijke randvoorwaarde is voor de verdere ontwikkelingsmogelijkheden van plattelandstoerisme. Het gaat dan vooral om de vraag hoe je ervoor kunt zorgen dat de ruimtelijke kwaliteit van het landelijk gebied wordt behouden en versterkt als gevolg van plattelandstoerisme. In het volgende hoofdstuk gaan we in op de randvoorwaarden voor een duurzame ontwikkeling van plattelandstoerisme.

4 Een duurzame ontwikkeling van plattelands- toerisme

Voor een duurzame ontwikkeling van plattelandstoerisme is vooral sturing gewenst als het gaat om aanbod en kwaliteit van toeristische activiteiten en behoud en ontwikkeling van de ruimtelijke kwaliteit van een gebied. Die sturing kan plaatsvinden als organisaties op het gebied van plattelandstoerisme op nationaal en regionaal niveau meer samenwerken en kwaliteitseisen stellen aan toeristische ondernemers. Op haar beurt zou de overheid plattelandstoerisme integraal onderdeel moeten maken van het gebiedsgerichte beleid en samen met partijen in een regio afspraken maken over behoud en versterking van de kwaliteit van het landelijk gebied.

4.1 Sturing gewenst

Om te voorkomen dat een autonome ontwikkeling van plattelandstoerisme leidt tot aantasting van de kwaliteit van het landelijk gebied en om er voor te zorgen dat de economische potentie zo goed mogelijk wordt benut, is sturing gewenst. Dit geldt vooral voor de volgende punten:

Afstemming van het aanbod van agrotouristische activiteiten

Binnen regio's is afstemming nodig van het aanbod van toeristische activiteiten om de economische potenties van toerisme in het landelijk gebied zo goed mogelijk te benutten. Bijvoorbeeld doordat verschillende toeristische ondernemers en de regionale horeca naar elkaar doorverwijzen of dat gezamenlijk met verschillende betrokkenen in een gebied arrangementen worden samengesteld om een grotere markt aan te boren. Afstemming en diversificatie van het aanbod is ook vereist om te voorkomen dat van een bepaalde vorm van plattelandstoerisme een overaanbod ontstaat en om het aanbod zo goed mogelijk af te stemmen op de wensen van de consument.

Garanderen van de kwaliteit van het agrotouristische aanbod

Het toeristische aanbod dient van hoge kwaliteit te zijn en in te spelen op de wensen van de consument. Het gaat hierbij zowel om de kwaliteit van de voorzieningen (bijvoorbeeld schoon sanitair), als om kwaliteit van het toeristisch product dat aangeboden wordt (bijvoorbeeld veilig materiaal, goed gastheerschap, keuzevrijheid). Kwaliteit is vooral van belang om mensen te bewegen terug te komen en omdat veel toeristische ondernemers het moeten hebben van mond-tot-mondreclame. Sturing is gewenst om het toeristisch aanbod van een gebied als geheel te verbeteren.

Beschermen en ontwikkelen van natuur- en landschapskwaliteit van een gebied.

In veel plattelandsgebieden is de kwaliteit van de omgeving en het landschap de spreekwoordelijke 'kip met de gouden eieren'. Zonder natuur- en landschapswaarden kan plattelandstoerisme niet bestaan.

Om ervoor te zorgen dat plattelandstoerisme zich duurzaam ontwikkelt, mag de ruimtelijke kwaliteit van een gebied niet worden aangetast. Er dienen daarom voorwaarden te worden gesteld aan toeristische activiteiten, waardoor de kwaliteit van een gebied blijft behouden en liefst nog wordt verbeterd. Toeristische ondernemers kunnen zelf bijdragen aan de aantrekkelijkheid van een gebied, door de directe omgeving

van hun bedrijf te verfraaien en door op gebiedsniveau actief aan natuur- en landschapsbeheer te doen.

Optimale toegankelijkheid van het gebied

De toegankelijkheid en de recreatieve infrastructuur in het landelijk gebied moeten worden verbeterd, zodat mogelijkheden om in het landelijk gebied te recreëren toemen. Een goede ontsluiting van het landelijk gebied voor fietsers en wandelaars, met name bij de overgang stad-platteland, is essentieel voor de ontwikkeling van plattelandstoerisme. Door het toegankelijk maken van het agrarische gebied (bijvoorbeeld door fiets- en wandelroutes uit te zetten) kunnen de recreatieve mogelijkheden aanzienlijk worden uitgebreid. Agrariërs kunnen hieraan bijdragen door op hun grondgebied bijvoorbeeld wandelaars toe te staan. Stedelingen kunnen zo beter gebruik maken van het landelijk gebied, zodat de markt voor plattelandstoerisme groeit.

Beperken mobiliteit

Een betere toegankelijkheid van het landelijk gebied kan ook leiden tot een grotere (auto)mobiliteit, met gevolgen voor milieu, landschap en verkeersveiligheid. De negatieve effecten van mobiliteit dienen te worden verminderd door het ontwikkelen van alternatief vervoer van en naar het gebied (bijvoorbeeld aansluitend vervoer op het openbaar vervoer) en het stimuleren van minder vervuilende wijzen van transport binnen het gebied (bijvoorbeeld fiets). Het gebruik van de auto kan worden afgeremd door gebieden vooral voor fietsers en wandelaars in te richten.

4.2 Hoe kan sturing plaatsvinden?

Duurzame ontwikkeling van toerisme in het landelijk gebied kan op de volgende manieren worden gestimuleerd:

Nationale samenwerking

Tussen organisaties die zich richten op plattelandstoerisme, is meer samenwerking nodig op nationaal niveau. Door samen te werken kunnen gezamenlijk eisen worden gesteld aan kwaliteit, kunnen vermarkting en promotie gezamenlijk ter hand worden genomen en kan de belangenbehartiging richting de overheid krachtiger worden. Kwaliteit kan worden verbeterd door betere scholing van toeristische ondernemers en door meer voorlichting. De kwaliteit kan worden geborgd door een kwaliteitssysteem op te zetten (bijvoorbeeld een nationaal keurmerk) of door eisen te stellen aan het lidmaatschap van een brancheorganisatie.

Vermarkting, promotie en de belangenbehartiging naar de overheid vinden nu nog zeer verbrokkeld plaats. De onderlinge samenwerking tussen organisaties op het gebied van agrotourisme laat sterk te wensen over. Hetzelfde geldt voor de samenwerking tussen koepelorganisaties van agrotouristische ondernemers en andere toeristische organisaties, zoals de Recron.

Tijdens de werkbijeenkomst hielden vele aanwezigen een warm pleidooi voor meer samenwerking en een gezamenlijk optreden richting overheid en voor het samengaan in één organisatie voor plattelandstoerisme. Ook de overheid wordt liever door één instantie benaderd op het gebied van plattelandstoerisme dan door verschillende partijen. Gezamenlijk optreden maakt de belangenbehartiging naar de overheid sterker. Volgens verschillende aanwezigen tijdens de werkbijeenkomst loopt Nederland sterk achter bij het buitenland als het gaat om het opzetten van kwaliteitssystemen en gezamenlijke promotie en vermarkting. Dit pleit ervoor om in Nederland te leren van ervaringen elders in Europa.

Regionale samenwerking

Tevens is meer samenwerking nodig op regionaal niveau. Hierdoor kan het aanbod diverser worden, kunnen activiteiten beter op elkaar worden afgestemd en kunnen de toegankelijkheid en kwaliteit van het gebied worden verbeterd.

Optimaal gebruik maken van de potentiële markt voor plattelandstoerisme vereist afstemming en coördinatie van activiteiten, bijvoorbeeld door middel van het aanbieden van arrangementen, zoals een combinatie van een fiets- of wandeltocht met een bezoek aan een theetuin, of een bezoek aan een restaurant na deel te hebben genomen aan een bedrijfsexkursie.

Volgens een marktonderzoek is een veelgehoorde opmerking dat de recreant 'zijn geld niet kwijt kan' in het landelijk gebied en dat de opbrengsten uit plattelandstoerisme belangrijk kunnen stijgen als de recreant langer in het gebied kan verblijven (Kuil, 2000).

Regionale netwerken en samenwerkingsverbanden kunnen een belangrijke rol spelen bij het stimuleren van regionale samenwerking. Ook kunnen regionale netwerken afspraken maken met de betrokken overheden over een gezamenlijke aanpak ter verbetering van de kwaliteit van het gebied. Verder kunnen regionale samenwerkingsverbanden eisen stellen aan de kwaliteit van de producten die hun 'leden' aanbieden en hen stimuleren om zich in te spannen voor kwaliteitsverbetering van het landelijk gebied.

Een duidelijke visie van de overheid

De overheid moet de duurzame ontwikkeling van plattelandstoerisme integraal onderdeel maken van het gebiedsgerichte beleid. Ook moet de overheid samen met partijen in een regio afspraken maken over behoud en versterking van de kwaliteit van het landelijk gebied.

De overheid moet vooral de benodigde sturing ter hand nemen op het punt van de ruimtelijke kwaliteit van het gebied (natuur en landschap), de toegankelijkheid van het landelijk gebied en de beperking van de negatieve gevolgen van mobiliteit. Een duidelijke visie van de overheid (provincies, gemeenten) op de rol van plattelandstoerisme in een gebied en op de randvoorwaarden waarbinnen plattelandstoerisme zich kan ontwikkelen, is daarvoor vereist. Ook is een helder planologisch kader noodzakelijk, waarin duidelijk wordt welke functies in gebieden gewenst zijn en welke rol agrotoerisme daarin vervult.

Echter, starre regels - voornamelijk op het gebied van de ruimtelijke ordening - die de duurzame ontwikkeling van toerisme in het landelijk gebied in de weg staan, moeten waar mogelijk worden versoepeld, mits deze versoepeling niet ten koste gaat van de landschappelijke kwaliteit. Ook kan de overheid de winst voor natuur, milieu en landschap maximaliseren door randvoorwaarden te stellen aan bijvoorbeeld subsidies en bij het verlenen van vergunningen.

5 Conclusies en aanbevelingen

Onderstaande conclusies baseren we op een verkennend kwalitatief onderzoek in twee gebieden en op een toetsing van de resultaten in een werkbijeenkomst met organisaties die zijn betrokken bij agrotourisme in Nederland. De conclusies zijn niet gebaseerd op representatieve en kwantitatieve gegevens, maar geven een richting aan. De aanbevelingen staan cursief weergegeven.

1. Agrotourisme en agrarisch natuur- en landschapsbeheer versterken elkaar, maar de bijdrage van agrotourisme aan het realiseren van milieuwinst is beperkt. Voor de meeste bedrijven is agrotourisme economisch gezien bijzaak. Er zijn nauwelijks negatieve effecten van agrotourisme op natuur en milieu.
  - Agrariërs die activiteiten ontplooiën op het gebied van agrotourisme, besteden veel aandacht aan de zichtbare uitstraling van hun bedrijf en nemen vaak maatregelen om de aantrekkelijkheid van hun bedrijf te vergroten. Zij realiseren zich dat een aantrekkelijk landschap een voorwaarde is voor het succes van agrotourisme.
  - Agrariërs nemen nauwelijks extra milieumaatregelen op het gebied van bijvoorbeeld bestrijdingsmiddelen of mineralenmanagement vanwege het feit dat ze aan agrotourisme doen. Wel zorgen ze ervoor dat er op hun bedrijf zo min mogelijk zichtbare milieuvervuilende activiteiten plaatsvinden. De meeste geïnterviewde agrariërs hadden al veel milieumaatregelen genomen. Indirect hebben agrotouristische activiteiten wel invloed op het agrarische bedrijf. Agrariërs zijn zich meer bewust van milieuaspecten omdat zij beseffen dat zij zich eventueel moeten kunnen verantwoorden tegenover kritische consumenten.
  - Voor de meeste betrokken bedrijven vormt agrotourisme een neventak. Een klein aantal bedrijven ziet agrotourisme als een economisch alternatief voor intensivering van de bedrijfsvoering of voor schaalvergroting. Geïnterviewden geven aan dat de markt op dit moment slechts ruimte biedt aan enkele bedrijven voor het halen van een substantieel deel van hun inkomen uit agrotourisme. Wel geven sommigen aan dat door meer samenwerking de economische potentie van agrotouristische activiteiten kan worden vergroot.
  - De negatieve effecten van agrotourisme op natuur en milieu worden door overheid en natuur- en milieuorganisaties niet als bedreigend ervaren, omdat het veelal om kleinschalige activiteiten gaat. Sommige geïnterviewden zien juist een positief effect van agrotourisme, omdat toeristen langer verblijven in het agrarische gebied en daardoor minder druk uitoefenen op nabijliggende kwetsbare natuurgebieden. Toenemende mobiliteit (autoverkeer) zien betrokken organisaties als grootste bedreiging in de toekomst, vanwege de daarmee gepaard gaande geluidsoverlast en andere vormen van verstoring.
  - Als belangrijk voordeel van agrotourisme zien agrariërs dat het begrip voor de boerenpraktijk bij de consument toeneemt en dat er een directer contact is tussen consument en producent. Hierdoor kan agrotourisme bijdragen aan de verbetering van de relatie tussen stad en platteland.
2. Agrotourisme kan een belangrijke bijdrage leveren aan de verbetering van de kwaliteit van het landelijk gebied, mits het in samenhang wordt gezien met andere vormen van plattelandstourisme en andere vormen van verbreding van de landbouw, zoals agrarisch natuur- en landschapsbeheer en biologische en streekgebonden productie.

Voor een meer duurzame ontwikkeling van plattelandstoerisme is sturing noodzakelijk op de volgende punten:

- *Binnen regio's is afstemming nodig van het aanbod van toeristische activiteiten om de economische potenties van toerisme in het landelijk gebied zo goed mogelijk te benutten. Ook moeten de aangeboden toeristische activiteiten van goede kwaliteit zijn en inspelen op de wensen van de consument.*
  - *Activiteiten op het gebied van plattelandstoerisme moeten in dienst staan van het behoud en de verbetering van de kwaliteit van het landelijk gebied en mogen deze kwaliteit in ieder geval niet schaden.*
  - *De toegankelijkheid en de recreatieve infrastructuur (bijvoorbeeld fiets- en wandelpaden) in het landelijk gebied moeten worden verbeterd, zodat de recreatieve mogelijkheden in het landelijk gebied toenemen.*
  - *De negatieve effecten van mobiliteit dienen te worden verminderd door het ontwikkelen van alternatief vervoer van en naar het gebied (bijvoorbeeld aansluitend vervoer op openbaar vervoer) en het stimuleren van minder vervuilende wijzen van transport binnen het gebied (bijvoorbeeld fietsen en wandelen).*
3. Het stimuleren van agrotourisme alleen is weinig zinvol. De overheid kan een duurzame ontwikkeling van plattelandstoerisme stimuleren door deze onderdeel te maken van het geïntegreerde gebiedsgerichte beleid. Verder is voor zo'n duurzame ontwikkeling meer samenwerking nodig tussen organisaties op nationaal en regionaal niveau die te maken hebben met plattelandstoerisme in de volle breedte.
- *De overheid (met name de provinciale overheid) moet de duurzame ontwikkeling van plattelandstoerisme integraal onderdeel maken van het gebiedsgerichte beleid en samen met partijen in een regio afspraken maken over behoud en versterking van de kwaliteit van het landelijk gebied. De overheid moet vooral de benodigde sturing ter hand nemen op het gebied van de ruimtelijke kwaliteit van het gebied (natuur en landschap), de toegankelijkheid van het landelijk gebied en de beperking van de negatieve gevolgen van mobiliteit.*
Een duidelijke visie van de overheid (provincies, gemeenten) op de rol van plattelandstoerisme in een gebied en de randvoorwaarden waarbinnen plattelandstoerisme zich kan ontwikkelen, is daarvoor vereist. Starre regels, voornamelijk op het gebied van de ruimtelijke ordening, die de duurzame ontwikkeling van toerisme in het landelijk gebied in de weg staan, moeten waar mogelijk worden versoepeld, mits de versoepeling niet ten koste gaat van de landschappelijke kwaliteit.
  - *Er is meer samenwerking nodig op nationaal niveau tussen organisaties op het gebied van plattelandstoerisme (Recron, ANWB, VeKaBo, Stichting Boerderijtoerisme, etc.), zodat gezamenlijk eisen kunnen worden gesteld aan kwaliteit (bijvoorbeeld de ontwikkeling van een keurmerk), de vermarkting en promotie gezamenlijk ter hand kunnen worden genomen en de belangenbehartiging richting de overheid krachtiger kan worden.*
  - *Er is meer samenwerking nodig op regionaal niveau tussen partijen die actief zijn op het gebied van plattelandstoerisme (o.a. agrariërs, horecaondernemers, recreatieondernemers), zodat het aanbod diverser wordt, activiteiten beter op elkaar worden afgestemd en de toegankelijkheid en kwaliteit van het gebied worden verbeterd. Regionale netwerken en samenwerkingsverbanden kunnen hierbij een belangrijke rol spelen.*
4. Om verder vorm te geven aan het onderwerp 'Duurzame ontwikkeling van plattelandstoerisme' uit de 'Beleidsagenda Milieu, Toerisme en Recreatie' bevelen we aan om in enkele regio's in Nederland pilotprojecten op te zetten rond een gezamenlijke aanpak van duurzame ontwikkeling van plattelandstoerisme. In deze pilots werken overheden (provincies, gemeenten) en toeristische ondernemers samen

aan het verbeteren van de kwaliteit van de aangeboden voorzieningen en activiteiten, aan een betere afstemming tussen activiteiten (ketenbenadering), aan verbetering van de landschappelijke kwaliteit van het gebied en aan het oplossen van eventuele knelpunten op het gebied van regelgeving.

In de aanloop naar pilotprojecten in enkele regio's is het aan te bevelen om zoveel mogelijk te leren van ervaringen in binnen- en buitenland op het gebied van duurzame ontwikkeling van plattelandstoerisme, bijvoorbeeld door uitwisseling van ervaringen te stimuleren.

Bronnen

Beleidsagenda Milieu, Toerisme en Recreatie (1998). Projectsecretariaat Beleidsagenda Milieu, Toerisme en Recreatie, Den Haag.

Duurzaam op pad? (1995). Een verkennend onderzoek naar de belasting van natuur en milieu ten gevolge van toerisme en milieu, Tauw Milieu, Deventer.

Hillebrand, J.H.A., B. Koole e.a. (1999). *Atlas ontwikkeling landbouw* - Voorstudie Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening. Rijksplanologische Dienst, VROM, Den Haag.

Jansen-Verbeke, M.C. (1990). *The potentials of rural tourism and agritourism in EEC*.

Jeurink, N. en E.J.M. Deliege (1998). *Milieugevolgen Recreatie*. Tauw Milieu, Deventer.

Koulik, M.C.C. van, M.J. Teeuwen, J.L. Voskuilen (1998). *Agrotoerisme - Goed boeren of niet?* Landbouw-Economisch Instituut, Den Haag.

Kuil, E. (2000). *De markt voor agrotoerisme*. Lezing tijdens themadag 'Continuïteit in agrotoeristische samenwerkingsverbanden', georganiseerd door het Innovatiesteunpunt Wageningen 15 februari 2000, Driebergen.

Nota Milieu en Economie. Op weg naar een duurzame economie (1997). Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, Ministerie van Economische Zaken, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij en Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Den Haag.

Oostindieë, H. en K. Peters (1994). *Perspectief voor Afbouwers, Aanbiedsters of Verbreders: Een onderzoek naar de potentie van de combinatie landbouw en recreatie in de blauwe koersgebieden Zuidwest-Friesland en Midden-Brabant*. Circle for rural European Studies, Werkgroep Recreatie en Toerisme, Landbouwuniversiteit Wageningen.

Plattelandsvernieuwing in de Achterhoek (2000). Activiteitencommissie van zeventien Rabobanken in de Achterhoek. Geesink Projectregie, Lochem.

Bijlage 1 Beknopte beschrijving onderzoeksgebieden

Alblasserwaard/Vijfheerenlanden

De Alblasserwaard/Vijfheerenlanden ligt in de provincie Zuid-Holland, grofweg ten oosten van Rotterdam en ten zuidwesten van Utrecht, ingeklemd tussen de rivieren Lek, Noord, Linge en Merwede. Dit poldergebied is een karakteristiek Veenweidegebied met grotendeels melkveehouderij. Het gebied kenmerkt zich door hoge grondwaterstanden, een open landschap en authentieke boerderijen langs lintbebouwing. Er komen van oudsher veel natuur- en landschapswaarden voor. Voorbeelden hiervan zijn bloemrijke slootkanten, weidevogels, hoogstamboomgaarden, grienden, knotwilgen, eendenkooien en meidoornhagen in uiterwaarden.

In 1994 is hier Natuur- en Landschapsvereniging 'Den Hâneker' opgericht, die bestaat uit negen werkgroepen, waaronder een werkgroep agrotourisme met een eigen commissievoorzitter. Bij Den Hâneker zijn 750 leden aangesloten, van wie 250 agrariërs en 500 burgerleden.

Vormen van agrotourisme in het gebied zijn onder andere: opengestelde boerderijen, minicampings bij de boer, wandel- en fietstochten over boerenland en boerenerven en poldersport. In dit gebied vindt ook "natte recreatie" plaats, zoals kanoën. De kanotochten worden al dan niet gecombineerd met een bezoek aan molens, theetuin, museum- of pannenkoekenboerderij.

Gebied rondom de Loonse en Drunense Duinen

Het gebied rondom de Loonse en Drunense Duinen ligt in de provincie Noord-Brabant, globaal in de driehoek 's-Hertogenbosch, Tilburg en Breda. Door de stedelijke invloedssfeer is het een kwetsbaar gebied, mede door de afwisselende stuifzand-, moeras- en kwelgebieden al dan niet vermengd met agrarische bedrijfsvoering. In het gebied bevinden zich voornamelijk rundvee- en intensieve veehouderijbedrijven. Tevens zijn er gemengde tuinbouw- en akkerbouwbedrijven en is boomteelt een tak van agrarische bedrijvigheid die sterk in opkomst is.

Het natuurgebied de Loonse en Drunense Duinen is samen met het aangrenzende natuurgebied De Brand een Nationaal Park in oprichting. De achtergrond hiervan is dat de Loonse en Drunense Duinen het grootste stuifzandgebied in Europa vormen en De Brand één van de laatste restanten van het Brabantse broeklandschap is, bestaande uit moeras, bos en graslanden.

Sinds 1992 bestaat hier het overlegplatform 'De Duinboeren' met als doel het economisch perspectief van bedrijven te verbeteren, met respect voor omgeving, natuur en landschap. Bij de Duinboeren zijn 150 agrariërs aangesloten (45 procent van het totaal aantal agrariërs in het gebied).

Sinds 1997 is er als onderdeel van het samenwerkingsverband een 'recreatienetwerk' met de naam 'Goed bekeken, bij de Duinboeren achterom'. Het recreatienetwerk heeft een aangestelde projectleider agrotourisme.

Voorbeelden van agrotouristische activiteiten in het gebied zijn: het openstellen van bedrijven voor het ontvangen van groepen, kamperen bij de boer, het organiseren van een markt voor streekproducten en educatie op de boerderij.

Bijlage 2 Personen en organisaties _____

Geïnterviewde personen

Loonse en Drunense Duinen

- dhr. en mevr. Van Balkom Agrotouristische ondernemers in Helvoirt
- dhr. F. van Erve Brabants Landschap
- dhr. D. de Jong Beleidsmedewerker afdeling Ruimtelijke Ontwikkeling Gemeente Loon op Zand
- dhr. C. van der Loo Projectleider netwerk agrotourisme 'Goed bekeken, bij de Duinboeren achterom'
- dhr. J. Martens Agrotouristische ondernemer in Biezenmortel
- dhr. J. Meulestein Communicatiemedewerker bij de Vereniging Natuurmonumenten
- dhr. O. Raaymakers Brabantse Milieufederatie
- dhr. W. Thijssen Beleidsmedewerker projectbureau 'De Meierij', provincie Noord-Brabant

Alblasserwaard/Vijfheerenlanden

- dhr. C. Aantjes Agrotouristische ondernemer in Ottoland
- dhr. S. Booms Gemeente Leerdam
- dhr. T. van Gelder Natuur- en vogelwacht Alblasserwaard
- dhr. D. Kerkhof Zuid-Hollands Landschap
- mevr. A. Looman Projectcoördinator agrotourisme Natuur- en landschapsvereniging Den Hâneker.
- dhr. en mevr. Meerkerk Agrotouristische ondernemers in Nieuw-Lekkerland
- mevr. W. de Moor Provincie Zuid-Holland, Afdeling Groen, bureau Recreatie en Randstadgroenstructuur

Betrokken personen en organisaties bij de werkbijeenkomst

- dhr. T. Balnikker Ministerie van VROM
- mevr. H. Bregman Vereniging Natuurmonumenten
- mevr. J. van Es Ministerie van VROM
- dhr. H. Geluk European Centre for Eco Agro Tourism (ECEAT)
- mevr. I. Horlings DLV Adviesgroep
- mevr. M. Koekoek European Centre for Eco Agro Tourism (ECEAT)
- dhr. A. Ouwehand ANWB Koninklijke Nederlandse Toeristenbond
- dhr. J. Pouw De Ommer Marke
- dhr. W. Renders Eco-touristfarm 'De Biezen'
- dhr. T. Schönwetter Stichting Boerderijtoerisme
- dhr. B. Taverne Rabobank Nederland
- mevr. A. Terbijhe In Natura
- dhr. M. van Tilburg Natuur- en landschapsvereniging Den Hâneker
- dhr. J. Tooten 'Hoeve-logies' Nederland
- mevr. J. van Veldhuizen DLV Adviesgroep
- dhr. D.J. Verstand Recron
- dhr. J. van de Werf Agrarische natuurvereniging 'Weide en Waterpracht'

Deze publicatie (*CLM 460 - 2000*) kunt u telefonisch of schriftelijk bestellen bij het CLM. Tel. (030) 244 13 01, fax (030) 244 13 18 of e-mail clm@clm.nl
Postbus 10015, 3505 AA Utrecht. De kosten zijn f 25,-
Op verzoek zenden wij een volledig overzicht van onze publicaties.

Redactie:	Citaat
Lay-out:	Conny Groenendijk
Druk- / kopieerwerk:	Multicopy Utrecht
Eerste druk:	150 ex.
Tweede druk:	50 ex.
Derde druk:	50 ex.